

ÇAĞDAŞLAŞMA VE KÜLTÜR YETERLİĞİ

Prof. Dr. Nermin ERDENTÜĞ

Yard. Doç. Dr. Aygün ERDENTÜĞ

Bilindiği üzere, Türkiye hızlı bir sosyo-kültürel değişim içindeki ve sosyo-kültürel değişimin bir takım sorunları da beraberinde getirdiği ilmi bir gerçektir. Başta gelişmekte olan ülkelerden biri olan yurdumuzda (örsel, gerçekteki, içi ve hatta kent kesimler) görülen toplumsal sorunların ve en küçük birim olan ailenin sorunlarının kökünde, ekonomik, psikolojik ve toplumsal faktörler kadar belki bunlardan daha geniş ölçüde etkili olanlar "kültürel faktörler" yatmaktadır.

Öte yandan, sosyo-kültürel antropoloji alanındaki çalışmaları, kültürün şartlıca değişen kalıplarının ilgili toplumun yaşamına etkisi yönüne, topluma oluşturan kişinin kişiliğini de biçimlendirdiğini göstermiştir. Söz konusu etkileri ise insan bilimleri mensupları kadar, orta sınıfa, Türk insanına, kısacası Türk ülkesinde ana ve babanın ve de yaşlı kuşaklar kadar genç kuşakların da bilmesi gereği inkâr edilemez.

Burada konumuzun girimden önceki kültür ve geleneksel kültür kavramlarına da değinmek gerekir. Bir kısım kültür bilimcileri ("Wittler ve diğerleri") "yaşam biçimi" diye de tanımladıkları ve tabii bizim de benimsediğimiz bu tanımlamadan başka, kültür kavramı psikolojik bir yaklaşımla da şöyle tanımlanmaktadır: kültür, insanları bileştiren ortak fikir ve ölçüler (standart davranışlar) dir¹. Her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır ve her kültür temelde kendine özgü bir takım temel davranış kalıplarından oluşur. Şöyle ki, bir Eskimo kültürü, bir Fransız kültürü, bir Türk kültürü temelde farklı davranış kalıpları ve yine bu kalıplar ve kurumların kendine özgü bir biçimde birbirine bağlanmış tutulmuş aşınmadan birbirlerinden

¹ Ruth Benedict, *Patterns of Culture* (London: Knowledge and Eagan Paul Ltd., 1962).

fark ederler. Diğer bir deyişle, her toplum aynı türden sorunları veya ihtiyaçlarını farklı biçimde, farklı davranışlarla, diğer adıyla, farklı gözetim ve gelecekleyle çözümler, cevaplandırır. Örneğin Türk geleneksel kültürü "baba soyunu izleyen birleşik aileler hanesi" (joint patrilineal family) tipindeki bir aile tipini, bir zamanların aileye dahil fertlerinin ihtiyaçlarını o zamanın ekonomisine çevre ve insan şartlarına en uygun biçimde cevaplandırması bir aile tipi olarak benimsenmiş-tünya geleneksel veya köy kültürü (peasant culture) ne sahip toplumlarda (Latin Amerika, Çin, Japonya, İran v.s.) görüldüğü gibi¹. Buna karşılık, bir Eskimo veya Samoa kültürü kendi çevresel insan ilişkilerine ve ekonomisine en uygun olan bir aile tipi (çekirdek aile) ile; modern (çağdaş) kültür ise modern aile tipi ile aile ihtiyaçları ve sorunlarını cevaplandırır. Bu açıdan diğer birçok örnekler, "çocuk aşkı", "ergen genç erkek ve genç kız ilişkileri", "evlilik tipleri" "evlilik dışı ilişkiler" konularından oldukça kadar, toplumların kültürlerinin birçok yönlerinden verilebilir.

Türkiye geleneksel kültüründe temel özelliklerine gelince, bu özelliklerin büyük bir kısmı, geleneksel kültürümüzde değerleri (cultural values) dir. Bunlar toplumun yapısına, ekonomisine, idaresine, maddi alandaki yaşam şartlarına, etiket, ahlak, hukuk, bilgi, inanç ve pratiklerine ilişkin alanlardır. Anderson'un da tanımladığı gibi değerlerin temelini her toplumun sahip olduğu belli fikirler (ideas), dil, inançlar, dil, giyim, parçalar, folklor, idareler, sanat eserleri ve diğer yaşam unsurları oluşturur². Böyle bir tanımlansa, kültürel, değerleri oldukça yerleşmiş davranış biçimleri olarak ele alınmaktadır. Bu noktada ki her kültürün sahip olduğu "değerler sistemi" nin ilgili kültürde büyük ölçüde tekrar sağladığı bilinir. Ancak, bu yerleşmiş değerlerin, yapı açısından karmaşık ve çeşitli davranışları kapsayan ve devamlı surette yeniden inşa edilen, dinamik bir kültür yapısı içinde huzul veya yavaşça değiştiği de bilinen bir gerçektir.

Burada amaçımız, geleneksel kültür özelliklerinden "değerlerin" aileye ilişkin olanlarının aileye ve dolayısıyla topluma olan etkisini; ve bunların, hızlı bir gelişme içerisinde bulunan Türkiye köy, kasaba

1 Robert Redfield, *Peasant Society and Culture* (The University of Chicago Press: Phoenix Books, 1955)

2 H.M. Anderson, "A Study of Certain Criteria of Teachers Effectiveness", *Journal of Experimental Education*, Vol. 23, 1934

ve hatta kent sifesinde bile bir takım sorunlara yol açtığını göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye geleneksel kültüründe, diğer bir deyişle, değişmeye en az ölçüde maruz kalmış⁴ (20-25 yıl önceki durumlara göre) köylerimizde önceğin aileye ilişkin kültür rasflarını ve değerlerini koruma güdüsünden geçirmek gerekir. Söz konusu değerlerin, eskiden, köyler kadar koruma topladıklarında, bugün ise, büyük kentlerimizde bir alt kültür (subculture) olan göçkondulu kesiminde kesinlikle, kente az derecede açılmış ve hatta kent ile oldukça bütünlüklü bir durumda olan köylerimizde bile hâlâ büyük ölçüde silinip gitmişleri ihmal bir gerçektir.⁵

Türkiye geleneksel kültüründe aileye ilişkin geleneksel kültür özellikleri ve değerleri ise şöyledir: Türkiye’de geleneksel aile tipi,⁶ çirâkîk ailelerin birleşiminden oluşan, tek bir hanç içinde birlikte yaşayan, baba soyuna dayayan ve baba otoritesinin esas olduğu “birleşik aile” tipidir (joint patrilineal family). Hanç-ek-onorîk birlik oldukça kadardır, diğer bir çok ihtiyacı da cevaplandırılan bir birliktir. Burada buna dahil üyelerin fizyolojik ihtiyaçları karşılansın ve en mahrem ve hisel açıdan önemli olan toplumsal ilişkiler ortaya eder. Köy toplumsal hayatının büyük bir kısmı bu hançeler içinde yapılır. Her hanç içindeki ilişki her zaman değişir, insanlar yaşlandıkça, belli bir gruptan diğerine geçerler ve yapmakla yükümlü oldukları roller daimi surette değişir. Yalnız bu tür değişim, geçici bir toplumsal düzeni gerektirmez. Burada “baba rolü” değişimler etkisinde kalmaz, aynı kalır (1949-1952 yılları incelenmelerine göre). Yalnız hançlerde her ne kadar roller nisbi olarak daimi iseler de, köy toplumunun yapısı değişmektedir (1948 den bu tarafa yapılan köy incelenmeleri). Köylere gidem araştırmacılar buralarda kaybolmakta olan “göreneğe göre yapılan davranış” (customary behaviour) ile, yeni yeni kazanılan, “yeni göreneğe göre yapılan davranışlar” karşısında kalmaktadır. Yasullar değişimle beraber aile ve akrabalık ilişkileri yavaş yavaş devam eder. Baba soyuna inleyen birleşik ailelerin yaşadığı bu hançlerde, erkekler herhangi bir hançin örneği oluştururlar; en yaşlısı babadır veya diğer erkek üyelerin babalarının babasıdır; o, hanç-

4 Yapılan çalışmada köy incelenmelerine göre, bugün için hiç değişmemiş bir TSKL ailesi tespit edilmez. İki, TSKL Kütüphanesi Makalelerine Eklenmiş (DPT Yayını, 1988); A.C.D.T.C.F. Sosyal Antropolojik incelenmeleri.

5 Aygün Erkinç, “Türkiye, İnan ve Fikirlerinle Geleneksel Köy Ailesinde Üst-Üstlük”, *Antropoloji*, Sayı 18 (1977-1978), 181

6 İ. Yasa, N. Berkes, M. Turhan, N. Erkinç, V. Emrelioğlu, F. İhsan, Ö. Özalp ve A. Ersoy’un göre.

nin sahibidir; toprağın sahibidir. Bu hanede doğan oğullar ve torunlar yaşlı babasını ölümüne kadar hanede kalırlar. Yaşlı babanın ölümünden sonra genellikle büyük oğul hanede kalır, diğerleri evlenerek kendi başlarına ev kurarlar.⁷

Burada yukarıda işaret ettiğimiz konuyu açıklamak üzere, geleneksel aile değerlerinden biri olan babaya bağlı bir değer üzerinde durmak ve baba-oğul ilişkisine değinmek isteriz - Çin, İran, Latin Amerika köylerinde görüldüğü gibi, Türkiye geleneksel ailesinde babaya verilen değer büyüktür. Bu genellikle babalara merhak itaat biçiminde görülür ve oğullar buna uyarlar. Baba otoritesi, ısrarla üzerinde durulan bir husustur.⁸ Babaya saygı bir seri kaidelere dayanır; babaya cevap verilmeyen, babanın ölümünde başka bir kimse ile Oğul konuşmaz, birlikte oldukları zaman her iki taraftan hiç biri cinsel soruna değinmez ve davranışta bolamamaz; baba ölümünde sığırın kılınmaz. Buna karşılık oğula, okul eğitimi dışında, toplumun istediği toplumsal davranışlarda, temel güçlük becerilerinde eğitmek, yetiştirmek zamanın babaya düşen bir sorumluluğudur. Parla olarak, oğulun evliliği de daima baba veya ebeveyn tarafından düzenlenir ve evlenme masrafları (başlık dahil) baba tarafından karşılanır. Oğullarına gelin seçmede ve kızlarının evlenmesinde kesin karar verme hakkı babaya aittir; kadınlar bu konuda ancak teklif ve tavsiye de bulunabilirler.⁹ Kısacası, geleneksel Türk köylerinde babaya düşen roller ve davranışlar, toplumca ona verilen yüksek değere dayanır ve üzerinde dikkatle durulacak geleneksel bir değerdir.

Türkiye geleneksel toplumlarında ocuğun tüterülmesi, baba saygısının devamını sağlayan erkek cinsine ve özellikle aile birliğinin devamını sağlayacak bir idari otorite ihtiyacını cevaplayan, babaya verilen değer, son 15-20 yıldanberi geniş aile hayatında ve özellikle baba-oğul ilişkilerinde büyük ölçüde sayılmaya başlanmıştır. Bu husus özellikle babanın oğula eş seçiminde ve evliliğine karar vermesindeki müdahalesinin yavaş yavaş değişmesi biçiminde görülmektedir. Artık gençler, kendi istekleri ve kararları yönünde evlenmeye başla-

⁷ Nermis Erdentuğ, *Soyul Aile ve Gelenekler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. No: 254, 1977), s. 31.

⁸ Nermis Erdentuğ, *Türkiye Türk Toplumunun Kültürel Anatomisi* (Etilojik) (Ankara: A.Ü. Eğitim Fak. Yay. No: 29, 1973), s. 32.

⁹ Nermis Erdentuğ, *Soyul Aile ve Gelenekler* ... s. 36.

mezardır.¹⁰ Baba uğruna, yine köylerin çoğunda, kasabalar ve hatta kentlerin bazı kesimlerinde (geçmişte) veya bizzat bazı kent allelerinde bile, evlenecek kızın nusu halis konusu değildir; babaya tanınan geleneksel değerlere bağlı olarak uygulanan bu baba davranışını, kız kaçırma olaylarına yol açtığı herkesçe bilinmektedir.

İşte Türkiye’de büyük ölçüde evlilikte babanın rızasına aykırı davranıldığından kaçınmak için olan, ya da “beşik kertmesi” denilen beşikten zorla nişanlanmaya karşı çıkış için olan, hâlî köylerin çoğunda ve hatta kentlerde görülen, “asılarak kaçırma” veya “zorla kaçırma” en büyük sorunlara ve hatta kanlı olaylara yol açtığı da bir gerçektir.¹¹ Bu sorun, hâlî bağın ilköğretim dönemi korumakta ve çoğurlukla da aileler arası ve bizzat da köyler arası çatışmalara ve kan dökülmesine giden bir yol çizmektedir. Günlük yaşam kavradıkları da bu duruşun süregeldiğini açıklamaktadır. Kan davasının nedenlerinden biri haline gelen bu duruşun, köyler arası çatışma sonucu olmak, ilgili köyün tümü ile terk edilip huzursuz haline gelmesine neden olduğu da görülmektedir. Nitekim, böyle bir köyü, Konya’nın Şerefliköşler ilçesinin köyleri arasında saptama buluyoruz. Bu duruma Urfa ve güney Anadolu kentlerinin köylerinde de sık sık rastlanılmakta ve bu sorun kentlerde bile aile facialarına sebep olabilmektedir.

Yakınlık geleneksel toplumdaki geçerli olan ve “birleşik geniş aile”de, sosyal kontrolün temel taşlarından biri olan ve dolayısıyla aile-köy toplumunda sürekli sağlayan, “babaya saygı ve itaat biçiminde yasayın, “baba otoritesi”, babaya verilen değer ve ona verilen roller, son yirmi-yirmibeş yıldan beri köylerin kent ile yitirilen temas ve köy toplumlarının değişen araçları (radyo, T.V. ve yarıntar) aracılığı ile kent toplumlarının çağdaş değerleriyle temas sonucu olanik değersizleşmeye başladığı da ilmi bir gerçektir. Artık, köylü gençler, kent kültürü (çağdaş kültür) ile temas sonucu, sosyal dışlanma, sendiyetçi tutum ve değerlerini benimsemeye başladıkları için, özel ko-

¹⁰ Baba ölümlü yillarda yapılmış A.Ü.D.T.C.F. Sosyal Antropoloji Enstitüsünde yapılmış bir araştırmaya göre, Türkiye’de 1944-51 döneminde yapılmış evliliklerin %10’unun babanın rızası olmaksızın yapıldığı görülmüştür. Aynı araştırmaya göre, Türkiye’de 1944-51 döneminde yapılmış evliliklerin %10’unun babanın rızası olmaksızın yapıldığı görülmüştür. Aynı araştırmaya göre, Türkiye’de 1944-51 döneminde yapılmış evliliklerin %10’unun babanın rızası olmaksızın yapıldığı görülmüştür.

¹¹ Naima Erdemir, Türkiye’de Evlilikler, ...; Paul Hertzog, A Zorlu Yüzyıl (London: Weidenfeld and Nicolson, 1967); İ. Yılmaz, Türkiye’de Evlilikler, ... ve Evlilik Sorunları (Ankara: TODAİE Yayınları, 1973).

ralarında olduğu kadar, ailede idari, ekonomik v.s. konularda da isteklerini belirtmekte ve doğan çatışma sonucu çok defa evlerinden veya köylerinden ayrılmak suretiyle, geniş ailenin parçalanmasına kadar varan durumlar yaşanabilmektedirler.

Köylerinde sosyo-kültürel değişimin getirdiği, geleneksel değerlerle çağdaş değerlerin çatışması (değerler çatışması) sonucu ortaya çıkan bu sorun benzeri bir çok sorulara, diğer bir deyişle, ilgili geleneksel toplumun kültüründen kaynaklanan bir çok sorulara, bel örnekler verilebilir.

Bu tür sorunların ortadan kaldırılması veya azaltılması kaçınılmaz nedenlerin ortadan kalkması ile mümkün olucaktır. Bu nasıl sağlanacaktır?

Geleneksel kültürden kaynaklanan bu tür sorunların bugün zaten kendiliğinden yavaş yavaş terk edilmekte olduğu görülmektedir. Örneğin, bir zamanlar geçerli ve yeterli olarak olan, geçişin evliliğinin "haba ve ana tarafından düzenlenen düğünleşme geleneği"¹² nin beraberinde bir çok sorun getirildiğini gören köy aileleri ve toplulukları söz konusu geleneği terk etmektedirler. Artık köylü topluluklarının bazılarında geçiş kendi beğendikleri ve sevdikleri ile evlenebilmekte ve bizzat ana ve haba da geçişin evlenmesi konusunda kendilerinin ruhanına alınmasına ve bizzaten statüük ölçüde engellenme müdahalesine gerek olmadığına da inanmaya başlamışlardır. Bu durum özellikle, haba değeriyle bağlı bu tür evlilik geleneğinin artık toplumda yeterli bir saygı görmediğini göstermektedir; diğer bir deyişle, habaya bağlı bu tür evlilik değeri giditçe azalmaktadır. İşte kültürümüzde "kültür yetersizliği" (cultural inadequacy)¹³ kavramı ile de ifade edilen bu durum, altında, sosyo-kültürel değişimin sonucu olarak meydana gelen diğer değerlerde bir değişimdir.

Öte yandan geleneksel kültür yetersizliklerinin, değişmekte olan köylü veya ilçe ile bütünleşmekte olan köylerimizde köylünün günlük yaşamına bir çok yölerinde (ekonomisi, toplumsal ve idari yapısı, eğitimi, sağlık, tarım ve benzeri alanlarda) çoğalmakta olduğu da bir gerçektir. İşte, Türkiye geleneksel kültüründe birleşik geniş ailedeki aile ilişkilerini, evliliklerini düzenleyen geleneklerde, miras kaidelerinde, kadın statüsünü belirleyen geleneksel roller ve vazifeleri çevreleyen geleneklerde ve kültürün ekonomik ve idari, sağlık ve eğitim yölerinde, sanatında, bilgi (bilimsel olmayan) ve dinsel geleneklerinde ve inanç, pratiklerinde

¹² Nermîn Erdentlû, "Modernleşme Kavramında Bazı Geleneklerin Yetersizliği", *Kültür Aka'de*, Cilt III, Sayı 4, 1981, s. 28-29.

yetersiz olanların terk edilecekleri ve yerine yeni durumlara cevap verecek çağdaş değerlerin ve göreneklerin yer alması sonucudur ki, bugün büyük ölçüde Türkiye kutsal kesimine özgü geleneksel kültürümüz çağdaşlaşmaktadır.

Bilimsel gerçeğe şüphe ki, herhangi bir kültürde bir yarıda var- sızlık görmekte olan gelenek veya görenek, ilgili toplumun yeni şart- lar karşısında kalınsa halinde yetersiz hale gelecektir; yerine yeni durumu cevaplandırarak bir görenek gelecek ve bu da bir süre son- ra gelenek haline gelecektir¹³. Sonra yine yeni durumlarda yetersiz ha- le gelen başka da yerini yeni görenek veya geleneklere verecektir. İy- te bu durum, kültürlerde evrimsel bir süreç (kültür değişimi süreci) olarak daima meydana geldiği içindir ki, kültürler değişir.

Buna göre bir kısım aydınların da idariye sâdıkları gibi, herhaş- gi bir kültüre ait tüm geleneklerin korunması düşüncesi hatırlar. Ancak, herhangi bir kültürün dinamik yapısı nedeniyle, yeni yeni du- rumlar karşısında daima değişmesine rağmen söz konusu kültürün kimliğini belirleyen temel değerler korunabilir. Hicli millet yapılı bir topluluk söz konusu ise (yeryüzünde millet olmayan ve kendine özgü kültürü olan toplumlar da vardır), millî kimliği belirleyen "temel kül- tür değerleri ve tutumları" nam korunması gerekir. Nitekim, Türk top- luma içinde Büyük Atatürk gelenece yanında değişmeyi gösteren "kudâyîlik" ilkesinden de¹⁴ millî kimliğini oluşturan değerleri koruyarak, zamanla yetersiz ve sorun kaynağı haline gelen kültür özelliklerini, gelenek ve göreneklerin terk edilmesini ve yerlerine çağ- ına uygun modern göreneklerin alınmasını istemiyoruz?

Bu halde, Türk toplumunun türlü kesimlerinde bir takım sosyo- kültürel sorunlara kaynak olan, yetersiz geleneklerini zamanla terk etmekten (büyüklerin kendi isteği ile olan veya idari zorunluluklarla yapılmış) korkmamalıyız. Ancak bunların yerine toplumun "millî kim- liğini" korumak şartıyla, topluma uyabilen çağdaş değer ve gelenek- leri benimsemeli; bunun için de yetersiz geleneklerin kaynak oldığı sorunları ortadan kaldıran ve bunların yerine korunması gereken çağdaş gelenekler veya davranışları verecek, resmi eğitim programlarını uyu- lamalıyız. Bu yolun izlenmesi hâlinde "kültürden kaynaklanan so-

13 J.S. Melvin, *Social Anthropology* (New York: The Macmillan Comp., 1958)

14 Nuretin Erdoğdu, "Türkçe-Kültürel Değişim Kavramı ve Kavramlar", *Atatürk Araştırma*, Cilt II, Sayı 10, 1981, s. 2-4.

runların"¹¹ getireceği "sosyal kayıp"¹² büyük ölçüde azaltılabilecektir.

Yoksa, bugünkü antropolojik bilgilerimize göre, içinde bulundığımız sosyo-kültürel değişimin (serbest ve planlı olarak meydana gelen), ilgili topluma getirebileceği, toplumun türü bakımından görülebilecek "sosyal kayıp", geleneğimiz türünü korumakla ya da geleneklerin türünü terk etmekle mümkün olmayacaktır.

¹¹ Kâhînkâr kaynaklı olan sınırlardan başka toplumun sosyal yapısından ve politikajından kaynaklı olan sınırlar da vardır.

¹² George Foster, *Traditional Culture and the Impact of Technical Change* (New York: Harper and Row, 1962), s. 12-41.